



هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان

رضا فرهادی

مسعود مطلبی

علی محمدزاده

چکیده

در عصر حاضر و بالاخص در دهه‌های اخیر، آب به‌عنوان یک فاکتور مهم راهبردی در سیاست خارجی و امنیتی دولت‌ها و ملت‌ها محسوب می‌گردد. باوجود برتری چشمگیر "آبی" بودن کره‌ی زمین نسبت به درجه‌ی "خاکی" بودن آن، مقدار بسیار محدودی از این آب برای بشر قابل‌استفاده بوده است. این مقدار آب به دلیل عدم بازتولید و جایگزینی، با رشد روزافزون جمعیت همخوانی نداشته و روزبه‌روز خطر کمبود آن جامعه‌ی انسانی، حیوانی و نباتی را تهدید می‌کند. در چنین شرایطی آب شیرین به‌عنوان یک منبع تجدیدناپذیر و غیرقابل بازتولید، این رقابت را به سطح بالایی از سیاست خارجی می‌-کشاند، این عامل در رودخانه‌های مرزی به بحران جدی و تنش بین کشورها تبدیل شده است. کشور ترکمنستان که حجم عمده‌ی خاکش را صحرای قره‌قوم تشکیل داده است، در دوران مختلف آب موردنیاز خود را از آب‌های مشترک و فرامرزی تهیه نموده است. نیاز شدید دو کشور به آب رود اترک در دو دوره‌ی قبل و بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی همواره از مسائل بحث‌برانگیز دو کشور بوده است. این پژوهش با تکیه بر روش توصیفی- تحلیلی می‌کوشد پاسخگوی این سؤال باشد که چالش‌های سیاسی- امنیتی ایران و ترکمنستان در مورد بهره‌برداری مشترک از اترک و هیدروپلیتیک آن چیست؟ یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در مورد اترک در دو دوره‌ی قبل و بعد از فروپاشی شوروی، تسامح بوده و همین امر باعث بهره‌وری بیشتر ترکمنستان از منابع آبی این رودخانه شده است. بر این اساس ایران باید رویکرد جدیدی را نسبت به هیدروپلیتیک رودخانه مرزی اترک در پیش بگیرد و دو کشور با ارائه راهکارهای مناسب، از بروز هرگونه کشمکش و درگیری احتمالی اجتناب نموده و راهبردهای خود را در جهت استفاده عادلانه از این رودخانه را به تعامل مثبت و همکاری تبدیل کنند.

کلمات کلیدی

هیدروپلیتیک، رود مرزی اترک، ایران، ترکمنستان، روابط سیاسی

- ۱- دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران. farhadi@yahoo.com
- ۲- استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) motaleb1404@gmail.com
- ۳- استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران. Mohammadzadeh@gmail.com

وقتی از آب به عنوان یک کالا و فاکتور حیاتی غیرقابل جایگزین یاد می‌کنیم این موضوع در چنین شرایطی به نحو غیرقابل انکاری به یک مفهوم سیاسی-امنیتی تبدیل می‌شود. مقوله آب به عنوان رأس مثلی است که دو ضلع دیگر آن را سیاست و امنیت تشکیل می‌دهند. به همین دلیل در عصر کنونی استفاده از منابع آبی مشترک، به خصوص آن‌هایی که در امتداد مرزهای جغرافیایی دو یا چند کشور همجوار واقع هستند، یکی از پرتنش‌ترین و چالش برانگیزترین موضوعات امنیتی سیاسی دولت‌ها را تشکیل داده است. در عصر حاضر، آب به عنوان یک منبع استراتژیک در اقتصاد، محیط زیست و توسعه، از سطح ملی و فراملی به سطح منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای رسیده است و امنیت کشورها را دچار بحران و بی‌ثباتی نموده است. آنچه در این مورد بیش از هر چیز دیگری اهمیت دارد، دیدگاه و رویکرد حاکمیتی این موضوع است. از نگاه و رویکرد رئالیستی به سیاست و امنیت، آب نیز همانند سلاح‌های پیشرفته‌ی نظامی، منبعی برای قدرت و در اختیار داشتن آن فاکتوری مهم و برگ برنده‌ی در مبارزه بر سر قدرت است. حاکمیت این رویکرد به اجرای طرح‌های یکجانبه‌گرایانه به‌ویژه در بهره‌برداری از منابع مشترک منجر می‌شود؛ اما در رویکرد امنیت انسانی، آب مقوله‌ای حیاتی برای بقای نوع بشر است و کمبود آن ضرورت همکاری برای بهره‌برداری منصفانه و معقول از آب و بدون زیان رسانی به غیر به‌ویژه در منابع مشترک را دوچندان می‌کند. رویکرد امنیت انسانی هر چند مقوله‌ای جدید و بدیع می‌نماید، اما به گواه تاریخ، ریشه‌های بسیار کهنی دارد. نظام‌های بهره‌برداری و توزیع آب در مناطق کم‌آب جهان مانند مناطق شرقی، خراسان و مرکزی ایران در قالب شبکه‌های مصنوعی آبیاری، قنوت و کاریزها که ساخت آن‌ها تنها در پرتو همکاری، مساعدت و تعاون مردم مناطق امکان‌پذیر بود، در چارچوب همین رویکرد بنا شدند. رود اترک به عنوان یک رود دائمی و بین‌المللی در شمال شرقی ایران است که سرشاخه‌های داخلی آن در روستای چات با رود سومبار با یکدیگر ترکیب شده و از همین نقطه است که مرز آبی ایران و جمهوری ترکمنستان به طول ۱۹۰ کیلومتر تشکیل می‌شود. در مرزهای مجاور با ترکمنستان، هیدروپلیتیک مهم‌ترین نقش را ایفا می‌کند به‌گونه‌ای که فضای سرزمینی ایران دومین تأمین‌کننده‌ی آب شیرین ترکمنستان است. تنها حجم وارده از طریق اترک به ترکمنستان حدود ۲۷۵ میلیون مترمکعب است. در دو دهه‌ی گذشته تعدادی از کارشناسان اذعان کرده بودند که در آینده آب‌های وارده از ایران کنترل احتمالی آن‌ها می‌تواند از عوامل اصلی تنش و مشاجره باشد. این رود با ویژگی عبور از دو کشور و جداسازی دو قلمرو سرزمینی و اتصال به آب آزاد و دریاچه بین‌المللی کاسپین^۱ (خزر)، از مهم‌ترین موضوعات هیدروپلیتیکی دو کشور محسوب می‌شود. بررسی هیدروپلیتیک این

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

رودخانه‌ی مرزی بر اساس قواعد حقوق بین‌الملل (درزمینه‌ی آب‌های مرزی مشترک) راهکارهای مناسب می‌تواند از تنش‌ها و مشاجرات احتمالی بکاهد. آنچه به‌عنوان یک ضرورت و نیاز پژوهشی نگارنده را نیز ملزم به انجام آن نمود، بررسی هیدروپلیتیک آب در حوضه رود اترک و چالش‌های سیاسی-امنیتی دو کشور یادشده بوده است.

پیشینه پژوهش

با توجه به نقش و اهمیت هیدروپلیتیک رودخانه اترک در ایجاد روابط دوجانبه ایران و ترکمنستان به مواردی از پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه اشاره می‌کنیم. اگرچه بسیاری از پژوهش‌های انجام‌شده جنبه‌ی کاربردی نداشته‌اند با این حال می‌تواند راهگشای ما در شناخت مفاهیم مربوط به مدیریت آب‌های مرزی باشد.

باری‌پور و همکاران (۱۴۰۱) نیز با بررسی ایده "آب عامل جنگ یا مناقشه" به این مهم اشاره کردند که آب نه‌تنها می‌تواند عامل جنگ در حوضه‌های آبریز مشترک باشد بلکه منطقه غرب آسیا دارای پتانسیل بسیار بالایی برای وقوع درگیری‌های آبی است چراکه قاره آسیا بیشترین تعداد جنگ آبی در قاره‌ها و در این قاره، آسیای غربی بیشترین تعداد جنگ‌های ثبت‌شده در تاریخ را دارد (باری‌پور، صادقیان، انصاریان و حاجی‌کندی، ۱۴۰۱: ۴۴۲-۴۰۸). دهشیری و حکمت‌آرا (۲۰۱۹) در تحقیق خود درباره اختلافات منابع آبی فرامرزی بیان می‌دارند، درحالی‌که احتمال وجود اختلاف در آسیای میانه بر سر منابع آب وجود دارد، به دلیل عدم اجرای کامل ترتیبات توافق شده، هنوز احتمال درگیری مسلحانه بین کشورها در منطقه بسیار زیاد است. به‌رغم تنش‌های گاه‌به‌گاه، کشورهای منطقه از طریق میانجی‌گری بین‌المللی با یکدیگر همکاری می‌کنند و اختلافات خود را برطرف می‌کنند. با این وجود، پس از دو دهه تلاش بین‌المللی برای احیای دریای آرال و اجرای تغییرات برای تثبیت اوضاع زیست‌محیطی در منطقه، مشکلات خشک شدن این دریا مهم به‌عنوان یک زهکشی بزرگ در منطقه آسیای میانه است. همچنین با توجه به اینکه ایران و افغانستان در کشورهای حوضه آسیای میانه در حوضه دریای آرال مشترک هستند، این کشورها نیز موظف‌اند در مذاکرات آب حضور داشته باشند. به‌منظور پاسخ به سؤال اصلی در مورد چگونگی ارتقاء سطح دیپلماسی آب در حوضه آرال، نویسندگان معتقدند که "مشارکت همه‌ذی‌نفعان در مذاکرات آب"، "نقش فعال‌تر سازمان‌های بین‌المللی"، "بررسی نامناسب برنامه‌های آب" و "استفاده از منابع جدید آب" در حوضه دریای آرال می‌توانند اختلافات آب را از طریق گفتگو در چارچوب دیپلماسی آب حل کنند (دهشیری، حکمت‌آرا، ۱۳۹۹: ۷۵۷). ییلدیز^۲ (۲۰۱۷) در مقاله‌ی "رودخانه‌های فرامرزی افغانستان و امنیت منطقه‌ای" دیدگاه خود را

پیرامون نقش بازیگران اصلی در هیدروپلیتیک آب ابراز می‌دارد. او معتقد است کشور افغانستان جزو فقیرترین کشورهای دنیاست که با رشد زیاد جمعیت نیز روبرو است. یلیدیز دلیل آن را وجود رودخانه‌های مشترک مرزی می‌داند که کشور افغانستان در آن‌ها نقش چندانی ندارد. افغان‌ها در بسیاری از منابع آبی مشترک با دیگر کشورها توافق دیپلماتیک ندارند. نقش خنثی و بازیگر نبودن در این زمینه آن‌ها را با مشکلات عدیده‌ای روبرو کرده است. آن‌ها می‌کوشند در آسیای میانه تغییرات هیدروپلیتیکی آینده را در دست بگیرند، اما با وجود دیگر مشکلاتشان این امر باعث از بین رفتن نظم منطقه‌ای خواهد شد (فغانی، ۱۳۷۷: ۱۹). دی‌استفانو^۳ (۲۰۱۷) به همراه جمعی از پژوهشگران هیدروپلیتیک در نشریه‌ی انگلیسی‌زبان "تغییرات زیست‌محیطی جهان" تحقیقات گسترده‌ای در مورد رودخانه‌های مرزی و استراتژیک انجام داده و از این طریق به بررسی نقش حوضه‌های آبی مشترک و هیدروپلیتیک منطقه‌ای می‌پردازد. او معتقد است شناسایی نواحی مشترک آبی و بررسی آن‌ها در وهله‌ی نخست نیازمند درک ماهیت و طبیعت آن نقاط و شناخت بازدهی هیدروپلیتیکی آن‌ها از گذشته تا به حال بوده است. او متذکر می‌شود عدم چنین شناختی همواره باعث ایجاد کشمکش‌های منطقه‌ای و جهانی بوده است (فرهادی، ۱۳۹۵: ۳۷). آلن^۴ (۲۰۱۵) در مقاله‌ی "منابع آب در خاورمیانه" به بررسی تأثیرات احساسی، هیجانی و قهری و نیز سیاست‌زدگی در استفاده از منابع آبی مشترک می‌پردازد. او معتقد است در خاورمیانه وابستگی به منابع آبی بسیار شدیدتر از نقاط دیگر جهان است؛ به گونه‌ای که بعضی رودها می‌توانند در سرنوشت چند کشور تأثیرگذار باشند. به عنوان مثال نیل به عنوان یک منبع آبی قدرتمند نقش اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در مورد ۱۱ کشور ایفا می‌کند. این رقم جمعیتی بالغ بر ۳۷۰ میلیون نفر را شامل می‌شود که تا ۳۰ سال آینده زندگی شان به آن وابسته است (غروی، ۱۳۸۵: ۲۸). این بدان معناست که وقتی یک رودخانه به تنهایی می‌تواند سرنوشت بیش از یک سوم میلیارد جمعیت را رقم بزند، به همان اندازه هم می‌تواند در روابط و آینده‌ی آن کشورها خطر ساز باشد (آنتولی و تیمز،^۵ ۲۰۱۵) به نقل از آلن^۶ (۲۰۱۵: ۳۴۲-۳۲۶)؛ بنابراین موضوع کمبود منابع آبی می‌تواند به عنوان یک عامل تعیین‌کننده در آینده، باعث ایجاد رویارویی و درگیری بین کشورهای منطقه شده و باعث بروز بحران‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی گسترده گردد. سارا فریمن^۷ و ماریا پلاچت در نشریه انگلیسی‌زبان "النخلة" به مناقشات آبی منطقه‌ای می‌پردازند و در این زمینه فهرستی از وقایع پیش‌آمده حول محور رودهای بین‌المللی ارائه می‌کنند و کنکاشی تاریخ‌وار پیرامون وقایع اجتماعی کشورهای ذینفع حوضه‌ی رودها ارائه می‌کنند. در شرایط کمبود آب، موضوع اصلی اختلافات آب‌های فرامرزی، نحوه تقسیم آب است که اصلی‌ترین چالش بسیاری از حوضه‌های مشترک بوده و

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

کشورهای ذریبط را درگیر کرده است؛ در این شرایط اهمیت قواعد بین‌المللی مرتبط در تقسیم و استفاده از آب‌های فرامرزی و به عبارت دیگر دیپلماسی آب، مشخص می‌شود (باری‌پور، صادقیان، انصاریان و حاجی‌کندی، ۱۴۰۱: ۴۱۲).

بررسی‌های انجام‌شده بر روی حوضه آبریز مشترک رودخانه اترک مابین ایران و ترکمنستان نشان‌دهنده آن است که عدم توجه و پایبندی کشورها به استفاده منصفانه و معقولانه آب، می‌تواند زمینه‌ساز مناقشات احتمالی و همچنین بروز مخاطرات زیست‌محیطی و انسانی در این منطقه حساس باشد.

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین

منظور از نوآوری یعنی به کارگیری توانایی‌های ذهنی برای ایجاد یک فکر یا پژوهش جدید. همان‌طور که در پژوهش‌های فوق‌دیده می‌شود، مطالعاتی در خصوص آب‌های مرزی و مشترک بین کشورها صورت گرفته است اما مقاله پیش رو به هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان در راستای توسعه امنیت ملی می‌پردازد. موضوعی که تاکنون تحقیق جامعی در خصوص آن صورت نگرفته است و نتایج و پیشنهادهای این مطالعه می‌تواند برای برنامه‌ریزان و سیاستمداران حوزه آب و رودخانه‌های مرزی تأثیرگذار باشد.

سوالات تحقیق

- بهره‌برداری از منابع آبی رودخانه مرزی اترک چگونه است؟
- بهره‌برداری مشترک چگونه بر امنیت و توسعه همکاری‌های ایران و ترکمنستان تأثیرگذار خواهد بود؟

مبانی نظری

در طول تاریخ سیاسی کشورها، همواره رودهای بین‌المللی بخشی از مناقشات سیاسی در روابط بین‌الملل بوده‌اند. این موضوع به شهادت تاریخ در منطقه‌ی ژئوپلیتیکی خاورمیانه و آسیا نیز از حساسیت فوق‌العاده‌ای برخوردار بوده است. نکته‌ی قابل‌توجه در مورد اترک این است که پیچیدگی جغرافیایی و هیدروگرافیک آسیای جنوب غربی و فروپاشی نظام امپراطوری و کمونیستی و پیدایش نظام‌های دولت - ملت و جمهوری‌های نوین، این موضوع اهمیت دوچندانی پیدا نمود و سرآغاز منازعات و کشمکش‌های تازه‌ای گردید؛ زیرا رودهایی که تا آن زمان بخشی از قلمرو داخلی اتحاد جماهیر شوروی محسوب می‌شدند پس از آن در شمار رودهای بین‌المللی جمهوری‌های تازه تأسیس قرار گرفتند. در حال حاضر رود اترک همانند دیگر رودهای بین‌المللی در کنار کاهش روزافزون منابع هیدروگرافیک^۸ سطحی و نیازهای روزافزون دو کشور به بازدهی‌های اقتصادی آن در حوزه‌های انرژی،

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۸، شماره ۶۱، زمستان ۱۴۰۱

صنعتی، کشاورزی، افزایش جمعیت و منافع متضاد دو دولت، به موضوعی استراتژیک تبدیل شده است؛ بنابراین در این بخش به بررسی مفاهیم مرتبط با موضوع پرداخته می‌شود.

هیدروپلیتیک^۹: اصطلاحی است در مبحث جغرافیای سیاسی که به مطالعه‌ی نقش آب در رفتارهای سیاسی در مقیاس‌های گوناگون می‌پردازد. این واژه صرفاً زمانی می‌تواند کاربرد داشته باشد که مسائل آب بیشتر در جهت کاهش و یا افزایش قدرت سیاسی نقش داشته باشد. هیدروپلیتیک علم جوانی است که با تکیه و توجه به مناقشات آب به وجود آمده است و نشان‌دهنده‌ی ارتباط بین کشورها، منابع آبی مشترک، زیرساخت‌های قانونی منابع آبی مشترک و عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی مؤثر در آن است.

رود مرزی اترک^{۱۰}: این رود از ارتفاعات عمارت در شرق قوچان و ارتفاعات سرآخور (جنوب قوچان) سرچشمه گرفته و پس از زهکشی ۵۳۵ کیلومتر آب‌های شمال غربی منطقه مورد بررسی و تشکیل قسمت‌هایی از مرز مشترک ایران و ترکمنستان در منطقه داسلی برون و سومبار وارد دریای خزر می‌گردد. این رود از رودهای دائمی و پرآب منطقه شمال می‌باشد. شاخه‌ای از این رود به نام سومبار قسمت اولیه‌ی مرز مشترک آبی ایران و ترکمنستان است. این رود حدود ۵۴۰ کیلومتر طول دارد و در بخش شمالی استان با جهت شرقی غربی جریان دارد و بیش از ۱۲۰ کیلومتر آن مرز دو کشور است و سرانجام در خلیج حسینقلی به دریای خزر می‌ریزد. شاخه‌های مهم آن عبارت‌اند از: سومبار، آجی سو، آق سو، خرتوت و...

ایران: اشتراک مرزی ایران و ترکمنستان محدود به مناطق شمالی کشور بالاخص استان گلستان می‌شود. این استان که در شمال شرقی کشور واقع است، از مناطق حساس ژئوپلیتیکی محسوب می‌شود و دارای پدیده‌ی طبیعی خاصی همچون رودخانه‌ی اترک می‌باشد که هم‌مرز با کشور ترکمنستان است. این استان با موقعیت جغرافیایی خاص، شرایط آب‌وهوایی، وجود ناهمواری‌ها، نوع خاک و پوشش گیاهی، از نظر فراوانی آب حائز اهمیت است. آب‌های این استان به چهار حوضه تقسیم می‌شود: ۱- گرگان ۲- قره‌سو ۳- خلیج گرگان (رودهای کارکنده، باغو، گز، جفاکنده و...) ۴- اترک که مهم‌ترین رود منطقه می‌باشد.

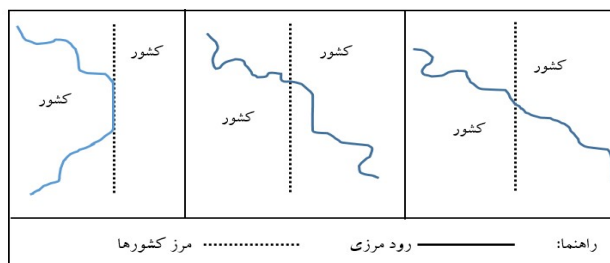
ترکمنستان^{۱۱}: این کشور در جنوب غربی آسیای مرکزی قرار دارد، از غرب به دریای خزر و از جنوب با ایران هم‌مرز است. مساحت آن بیش از ۴۸۸ هزار کیلومتر مربع است. چهارپنجم خاک آن را صحرای قره‌قوم تشکیل می‌دهد. از نظر منابع آبی بسیار محدود است. مهم‌ترین رودخانه‌ی ترکمنستان

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

آمودریا (جیحون) است که پس از عبور از مرزهای شمال شرقی این جمهوری به دریاچه آرال وارد می‌شود. رودهای دیگر آن، تجن، مرغاب و اترک است. رودخانه‌ی اترک بخش زیادی از مرز آبی ایران و ترکمنستان را تشکیل می‌دهد. ترکمنستان حدود ۱۲۰۰ کیلومتر مرز آبی و خاکی با ایران دارد. نزدیک به ۸۰ درصد آن صحرا است، به همین دلیل آب‌وهوای آن صحرایی و خشک است.

رود بین‌المللی^{۱۲}

از دیدگاه حقوق بین‌الملل، رودها به‌طور کلی به دودسته تقسیم می‌شوند: رودهای ملی و رودهای بین‌المللی. از رودهای ملی که بگذریم، هر آب جاری عظیم را که قابل کشتی‌رانی باشد و از سرزمین چند کشور عبور کند و یا سرزمین آن‌ها را از هم جدا سازد، به‌طور عام رود بین‌المللی می‌نامند (فرشادگهر، ۱۳۶۷: ۲۴). به‌عبارت‌دیگر، رود بین‌المللی رودی است که از میان و یا از جوار سرزمین دو یا چند کشور جاری بوده و در این خصوص هر کشور حاکمیتش را بر روی قسمتی از رودخانه که در میان سرزمین او جاری است اعمال می‌کند. براساس این تعریف و تقسیم‌بندی از رودخانه‌های بین‌المللی، رودخانه‌ای که حدفاصل بین دو یا چند کشور باشد و تحت حاکمیت انحصاری یک دولت خاص قرار نداشته باشد، اگرچه قابلیت کشتی‌رانی هم نداشته باشد، رودخانه‌ی بین‌المللی تلقی می‌گردد (زرقانی، ۱۳۹۶: ۷۰)؛ مانند رودخانه رن، دانوب، ارونرود، اترک و ...



شکل ۱. انواع رودخانه‌های بین‌المللی

ماده‌ی ۳۳ قرارداد ورسای^{۱۳} ۱۹۱۹، رودخانه‌ی بین‌المللی را رودی می‌داند که قابل کشتی‌رانی بوده و بیش از یک کشور را به آب آزاد مرتبط نماید. شارل روسو نیز رود بین‌المللی را چنین تعریف می‌کند: در علم و در عمل، هر آب جاری بزرگ را که قابل کشتی‌رانی باشد و از سرزمین چند کشور عبور کند (رودهای پیایی) و یا سرزمین آن‌ها را از هم جدا سازد (رودهای همجوار) رود بین‌المللی گفته می‌شود.

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط و امنیت سیاسی - اقتصادی ایران و ترکمنستان

ترکمنستان به لحاظ شرایط ویژه‌ی جغرافیایی در منطقه‌ی آسیای مرکزی دارای موقعیت خاص

استراتژیک و کلیدی است. این کشور به واسطه‌ی شرایط ژئوپولتیکی و نیز داشتن منابع و ذخایر انرژی توانسته است خود را در میان کشورهای منطقه مطرح نموده و به‌عنوان کشوری مستقل، اهمیت راهبردی خود را حفظ نماید:

الف) ترکمنستان در منطقه‌ای واقع شده است که مهم‌ترین منابع نفت و گاز آسیای مرکزی و قفقاز وجود دارند. این منابع در پنج نقطه‌ی مهم قرار دارند: شمال دریای خزر، جنوب دریای خزر، شمال اوست‌پورت و منقشلاق و حوزه‌ی آمودریا. ترکمنستان در بخش جنوبی خزر قرار دارد و بخش‌هایی از آمودریا را نیز در خود دارد. میزان ذخایر گاز این کشور در سال ۲۰۰۷ میلادی بالغ بر ۲/۸ تریلیون مترمکعب برآورد شده بود که در دنیا مقام چهاردهم و پس از روسیه مقام دوم را در میان کشورهای مشترک‌المنافع دارا بود. در همین سال تولید گاز این کشور ۶۸/۹ میلیارد مترمکعب بوده که ۱۹/۵ میلیارد مترمکعب آن به مصرف داخلی رسیده و ۴۹/۴ میلیارد مترمکعب آن صادر شده است که در زمینه‌ی صادرات گاز رتبه‌ی ششم جهان را در اختیار داشته است. کشف یک میدان گازی جدید در ترکمنستان در سال ۲۰۰۸ به نام "یولوتان جنوبی-عثمان" اهمیت گاز این کشور را از قبل نیز بیشتر نمود. ارزیابی‌های مستقل بین‌المللی در آن زمان ذخایر این میدان را ۱۴ تریلیون مترمکعب برآورد کردند که نشان می‌داد چهارمین میدان بزرگ گازی دنیاست. بررسی چنین ظرفیت بالا تنها در یک میدان گازی، اهمیت این کشور را در معادلات جهانی اقتصادی در بخش انرژی برای همگان روشن می‌کند. البته این نکته را باید در نظر بگیریم که ضعف فناوری و محدودیت‌های ساختاری تاکنون مانعی بر سر راه و صادرات گاز این کشور بوده است و گرنه با توجه به ذخایر زیاد امکان استفاده‌ی بهتری برای این کشور وجود داشت. ترکمنستان دارای ذخایر نفت نیز هست. ذخایر نفت این کشور ۶۰۰ میلیون بشکه برآورد شده بود که در رتبه‌ی چهارم جهانی جای داشت. تولید نفت این کشور در سال ۲۰۰۷ بیش از ۱۸۰ هزار بشکه در روز بود که ۹۸ هزار بشکه به مصرف داخلی رسیده و تنها ۸۲/۳ هزار بشکه صادر شده است (ایبیا^{۱۴}، ۲۰۱۰: ۵). جدا از اینکه جایگاه جهانی ذخایر نفت ترکمنستان قابل‌مقایسه با ذخایر گاز آن نیست، میزان تولید نفت هم در حد مطلوب نیست. علت آن نیز تولید غیرمتعارف در گذشته، افت فشار و قدرت تولید، عدم تزریق گاز به میدان‌های نفتی، عدم سرمایه‌گذاری در میدان‌ها، پر بودن ظرفیت پالایشگاه‌ها و عدم صدور آن است (دفتر مطالعات سیاسی و فرهنگی، ۱۳۸۸: ۶۰).

ب) ترکمنستان راه ورود به آسیای مرکزی بوده و کشورهای منطقه برای دستیابی به دیگر کشورهای آسیای مرکزی باید از ترکمنستان عبور نمایند. این امر از طریق راه‌های آبی، زمینی، هوایی و راه‌آهن صورت می‌گیرد.

هیدروپلیتیک ترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

در بخش راه‌های آبی، ترکمنستان از طریق دریای خزر و قسمتی از رودخانه‌ی آمودریا تا شهر مرو و کانال قره‌قوم را پوشش می‌دهد که طول مسیر آن‌ها بیش از ۱۳۰۰ کیلومتر است. بندر ترکمن‌باشی به‌عنوان یکی از بنادر اصلی دریای خزر که در شمال شرقی ساحل دریای خزر در کوهپایه‌ی رشته‌کوه‌های کوه‌داغ قرار دارد، نقش اساسی در حمل‌ونقل ترکمنستان است. بخش علیا و مرکزی آمودریا و قسمتی از کانال قره‌قوم نیز امکان کشتیرانی و ارتباط با ازبکستان وجود دارد. در بخش زمینی، جاده‌ی شوسه در آغاز سال ۱۹۹۰ در ترکمنستان بیش از ۲۲۶۰۰ کیلومتر بود که این رقم در سال ۲۰۰۵ به ۲۴۰۰۰ کیلومتر رسید. مهم‌ترین راه‌های زمینی آن بزرگراه چارچو عشق‌آباد و ترکمن‌باشی بوده که شرق و غرب کشور را به هم متصل می‌کند.

تا پیش از استقلال کشور کلیه‌ی خطوط هوایی ترکمنستان در تملک شرکت ایروفلوت شوروی بوده و پروازها بین جمهوری‌ها انجام می‌گرفته است. بعد از استقلال امکان پرواز به شهرهای آلماتا، تاشکند، باکو، مسکو، دو شنبه، تهران، مشهد، استانبول، دهلی، ابوظبی و... فراهم گردیده است و این روند ادامه دارد. دو فرودگاه بین‌المللی قدیمی و جدید در عشق‌آباد وجود دارد که فرودگاه دوم با نام صفرمراد نیازوف امکان پذیرش ۳/۵ میلیون مسافر را در سال داراست. این فرودگاه در سال ۱۹۹۷ ساخته شد. فرودگاه قدیمی متعلق به دوران شوروی سابق بوده است.

از گذشته تاکنون خطوط ریلی ترکمنستان به سرعت در حال افزایش است. از سال ۱۹۸۹ که این خطوط ۲۱۲۰ کیلومتر بوده به ۲۸۵۰ کیلومتر رسیده است. خطوط بین‌المللی ریلی کشور به ازبکستان، قزاقستان، روسیه، افغانستان و... متصل است. در سال ۱۹۹۴ خط آهن سرخس-تجن با ۳۰۸ کیلومتر (۱۳۲ کیلومتر در خاک ترکمنستان و ۱۷۶ کیلومتر در خاک ایران) توسط روسای جمهوری وقت دو کشور افتتاح گردید و سپتامبر همان سال اولین قطار باری جمهوری ترکمنستان وارد ایران شده و باعث شد برای اولین بار کشورهای آسیای مرکزی از طریق خط آهن ایران به آب‌های آزاد راه یابند.

ج) ترکمنستان به‌عنوان یکی از کشورهای اصلی حوزه‌ی کاسپین (خزر) بوده و این دریا (چه از نظر ذخایر انرژی برای اقتصاد ترکمنستان بسیار حائز اهمیت است.

د) ترکمنستان دارای ۱۲۰۰ کیلومتر مرز مشترک با جمهوری اسلامی ایران است و در همه‌ی زمینه‌های ارتباطی (دریایی، هوایی، ریلی و...) با ایران مرتبط است. ارتباط استراتژیک ریلی بین دو کشور نقش بسیار مؤثری در ایجاد ارتباط با دیگر کشورهای آسیای مرکزی و نیز راه‌یابی آن‌ها به آب‌های آزاد خلیج فارس هستند.

ه) وجود اقوام مشترک ترکمن در ترکمنستان و ایران باعث شده است تا این کشور رابطه‌ی

متعادل تر و محافظه کارانه تری نسبت به ایران داشته باشد. علاوه بر این اقلیت ترکمن در دیگر کشورها همچون عراق، افغانستان نیز باعث شده است سیاست‌های دولت ترکمنستان در این خصوص قابلیت تأثیر بر امنیت این کشورها را داشته باشد.

و) انتقال گاز ترکمنستان از طریق ترکیه و ایران به اروپا باعث می‌شود تا اهمیت ترکمنستان در انتقال انرژی به اروپا بیشتر محسوس شود (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۸: ۲۶).

تحولات تاریخی - سیاسی در مرزبندی رود اترک

وقتی در دوران صفویه عظمت ایران و مرزهای آن گسترش یافت، این روند با ظهور حکومت‌های دیگر و بی‌کفایتی شماری از پادشاهان آن از بین رفت؛ به‌گونه‌ای که با ظهور حکومت‌های زندیه و افشاریه و بی‌کفایتی آخرین شاهان در سلسله‌ی مرزهای ایران دچار تزلزل و آشفتگی شد. با ظهور حکومت قاجاریه و سلطنت آغامحمدخان مجدداً حکومت مرکزی ایران شکل گرفت و او توانست بخش‌هایی از مناطق شمال شرقی و شرق را به خاک ایران متصل کند. رود اترک به‌طور کامل در این دوره بخشی از خاک ایران محسوب می‌شد؛ اما جانشینان آغامحمدخان با درک نادرست و نداشتن بینش از اوضاع بین‌المللی، ایران را وارد جنگ‌هایی نمودند که نتایج آن از قبل پیش‌بینی شده بود. ایران طی دو جنگ با روسیه سرزمین‌های بسیاری را در غرب دریای خزر که به تاج ایران مشهور بود، از دست داد. این سرزمین‌ها شامل گرجستان، ارمنستان و آذربایجان فعلی بود که به‌واسطه‌ی معاهدات ننگین گلستان و ترکمان‌چای و نیز بعدها زیاده‌خواهی روس‌ها در تالش از ایران جدا شد.

رود اترک در آن دوران تنها بخشی از خاک ترکمنستان فعلی محسوب می‌شد. این در حالی بود که تمامی ترکمنستان فعلی به همراه افغانستان، تاجیکستان، ازبکستان، قرقیزستان، ایالت چهارگانه‌ی پاکستان و سایر بخش‌های ماوراءالنهر بخشی از خاک ایران محسوب می‌شدند؛ اما در سرا سر دوران محمد شاه و ناصرالدین شاه قاجار با دسیسه‌های روسیه و نیز انگلیس از یک سو و بی‌تدبیری حکومت ایران و اختلاف فرماندهان تمامی مناطق یادشده از خاک ایران جدا شدند.

با ظهور حکومت پهلوی و توجه به موضوع نفت، رضاخان بیشتر درگیر اختلافات و کشمکش‌های سیاسی بر سر مرزهای جنوب و جنوب غرب بود. اختلافاتی که با کشور عراق وجود داشت و در دوره‌ی پهلوی دوم با قرارداد ۱۹۷۵ م الجزایر این اختلافات فروکش کرد. در آن دوره بر پایه‌ی معاهداتی که پهلوی با ترکمن‌ها بسته بود، بهره‌برداری از آب‌های مرزی بر طبق قراردادهای ایران و روسیه در دوره‌ی قاجار تداوم یافت و پهلوی اول و دوم در مرزهای شمالی واکنش متفاوتی از خود نشان ندادند. به همین دلیل روند استفاده از آب اترک همواره در هاله‌ای از ابهام بود و بر اساس تصمیمات قومی و فرهنگی

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

مناطق دو سوی آبی اترک دنبال می‌شد.

علاوه بر معاهداتی که میان ایران و روسیه بر سر استفاده از مرزهای آبی و خاکی و منحصرأ رود اترک بسته شده بود، عوامل دیگری نیز وجود داشت که باعث می‌شد مناطق حاشیه‌ی اترک در دو سوی مرز، اختلافات چندانی باهم نداشته باشند. به عبارت دیگر بهره‌برداری از اترک در دو سوی رود روندی صلح‌آمیز و باثبات داشته است و به همین دلیل دولت ایران پیگیر بهره‌برداری اصولی و علمی از این رودخانه‌های نبوده است. از مهم‌ترین این دلایل می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) وجود اقوام ترکمن در دو سوی رودخانه

ب) داشتن ریشه‌های قومی، فرهنگی و دینی در نقطه‌ی مرزی اترک

در هر دو مورد، عوامل یادشده باعث نوعی انسجام جغرافیایی، نژادی و دینی شده است و اختلافات مرزی اترک را تحت‌الشعاع قرار داده است. اگر اختلافاتی نیز ایجاد شده به گواهی تاریخ نقش کشورهای استعمارگر در تقسیم‌بندی مرزها بوده است؛ یعنی دقیقاً همان چیزی که اساس بهره‌برداری از اترک را تحت‌الشعاع خود قرار داده است. در حوزه‌ی آبریز اترک در طول سال‌های مختلف می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

جدول ۱. قراردادهای حوزه‌ی آبریز اترک در سال‌های گذشته

ردیف	تاریخ قرارداد	کشورها	رود	عنوان قرارداد و موضوعات مطروحه
۱	۱۹۲۱/۲/۲۶ م (۱۲۹۹/۱۲/۷ ش)	ایران و شوروی	اترک و سایر رودهای مرزی	عنوان: عهدنامه‌ی مودت - حقوق مساوی از رودخانه‌ی اترک و سایر رودخانه‌های سرحدی - تعیین کمیسیون برای تنظیم قطعی مسئله‌ی بهره‌برداری از آب‌های مرزی
۲	۱۹۲۶/۲/۲۰ م (۱۳۰۴/۱۲/۱ ش)	ایران و شوروی	اترک و سایر رودخانه‌های مرزی	عنوان: قرارداد استفاده از رودخانه‌های سرحدی واقع در امتداد مرز از هریرود تا دریای خزر - تقسیم آب رودخانه‌های مرزی فی‌مابین
۳	۱۹۵۷/۵/۱۴ م (۱۳۳۶/۲/۲۴ ش)	ایران و شوروی	اترک و ارس (رودهای تشکیل دهنده‌ی مرز)	موضوع: قرارداد انتظامات مرزی و ترتیب تصفیه‌ی اختلافات و حوادث در مرز سامان‌دهی، لای‌روبی، هشدار سیل، کشف اجساد، آبشخور و تعلیف احشام، آلودگی، قایقرانی و ایجاد تأسیسات
۴	۱۹۵۷/۸/۱۱ م (۱۳۳۶/۵/۲۰ ش)	ایران و شوروی	اترک و ارس	موضوع: موافقت‌نامه‌ی تهیه‌ی طرح‌های مقدماتی مربوط به استفاده‌ی متساوی مشترک از قسمت‌های مرزی رودخانه‌های ارس و اترک برای کشاورزی و تولید برق آبی - امکان‌یابی برای احداث سد مشترک در رودخانه‌ی ارس و اترک و بهره‌برداری مساوی از سد

وضعیت قراردادها

در حوزه‌ی آبریز اترک، نحوه‌ی استفاده یا به‌صورت ۵۰-۵۰ بوده و یا ۴۰-۶۰ به نفع شوروی بوده است؛ روندی که ترکمنستان همچنان به آن پایبند است.

جایگاه اترک در موضع‌گیری‌های فکری و نگرش‌های گوناگون در مورد آب‌های فرامرزی

امروزه آب به‌عنوان یک عنصر بسیار راهبردی در سیاست خارجی و امنیتی کشورها به‌عنوان شاخه‌ای از دیپلماسی به شمار می‌رود که از آن به‌عنوان دیپلماسی آب یاد می‌شود. شناخت دیپلماسی آب‌های مرزی ایران (مانند اترک) نیازمند بررسی نگرش‌های مختلف فکری - پژوهشی در مورد آب‌های فرامرزی است. از آنجاکه آب در منطقه و حوضه‌ی آبریز اترک یک کالای استراتژیک محسوب می‌شود، اهمیت این رودها دوچندان خواهد بود. نقشه‌ی ناهمواری‌های کشورمان به‌گونه‌ای است که در نواحی شرقی، شمال شرقی، شمال غربی و جنوب غربی کشور پایین‌دست و در نواحی غربی کشور بالادست به شمار می‌آید. آب در نواحی پایین‌دست از خارج به کشورمان وارد می‌شود. رودهای هیرمند، هریرود و ارس از جمله رودخانه‌های ورودی به ایران هستند که از قضا نقش بسیار مهمی در حیات اقتصادی حوضه‌های خود ایفا می‌کنند. اروندرود در جنوب غربی کشور نیز از جمله رودخانه‌های ورودی هستند. در نواحی بالادست که دامنه‌های غربی رشته‌کوه زاگرس را شامل می‌شود، آب از کشور خارج و وارد عراق می‌شود. شرایط اقلیمی ایران به‌گونه‌ای است که بخش اعظم جمعیت در نواحی حاشیه‌ای پراکنده هستند. لذا آب‌های ورودی و خروجی در حیات اقتصادی این مردمان اهمیت بسیار دارد. مدیریت، کنترل و نحوه‌ی بهره‌برداری بهینه و پایدار از این آب‌ها، تعیین حق‌آبه و سهم طبیعت (محیط زیست) نیازمند طراحی و اجرای دیپلماسی فعال آب میان جمهوری اسلامی ایران و کشورهای همسایه است. بررسی هیدروپلیتیک آب‌های مشترک باید در چهارچوب اصول سیاست خارجی ایران و حفظ منافع ملی کشور اجرا شود. از آنجاکه مسئله‌ی آب به‌ویژه کمبود آب دارای ابعاد مختلف و متفاوتی از جمله اقتصادی، سیاسی، امنیتی، تکنولوژیکی و... است در مطالعه‌ی آب نیز با رویکردهای مختلفی روبرو هستیم. این رویکردها شامل موارد مهم زیر هستند:

جهت‌گیری امنیتی آب‌های مشترک: پژوهشگران متعددی در این رویکرد از آب به‌عنوان یک منبع اصلی قدرت یاد می‌کنند. آن‌ها معتقدند کمبود آب یک معضل استراتژیک و حیاتی برای توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی است که ملت‌ها را تحت تأثیر قرار داده و در پی آن قدرت سیاسی آن‌ها را تهدید می‌کند. این محققان با رویکرد رئالیستی به معضل کمبود آب، با اطمینان پیش‌بینی می‌کنند که کشورها برای تأمین مستمر آب جهت رفع نیازهای کنونی و آینده‌ی شان خود را برای جنگ با یکدیگر

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دپللماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

در آینده آماده می‌کنند (گلیک، ۱۹۹۷: ۴۷).

موضوع مهار آب‌های مرزی مشترک از مهم‌ترین مسائل کشور ایران است که در بندهای ۵ سیاست کلی نظام در بخش آب، بند ۴۰ سیاست کلی برنامه‌ی چهارم تو سعه و بند ۲۶ سیاست کلی برنامه‌ی توسعه به‌صراحت به این موضوع اشاره‌شده است. منابع آبی مشترک ایران را می‌توان به منابع آب سطحی و زیرزمینی تقسیم کرد. ایران با تمام کشورهای همسایه دارای مرز رودخانه‌ای و آبی مشترک است. از مجموع ۸۷۵۵ کیلومتر طول مرزها و محیط پیرامونی ایران، بیش از ۳۰ رودخانه‌ی مرزی کوچک و بزرگ، ۱۹۱۸ کیلومتر آن را تشکیل می‌دهند. صرف‌نظر از اهمیت سیاسی و امنیتی منابع آب مشترک و فرامرزی، وضعیت اقتصادی حدود ۸ درصد از جمعیت کشور ایران وابستگی مستقیم به این منابع دارد. بهره‌برداری مؤثر از آب‌های مرزی و مشترک به دلیل ایجاد اشتغال و جلوگیری از مهاجرت مرزنشینان، خالی نشدن مرزهای کشور از نیروهای مردمی و همچنین به لحاظ سیاسی - اقتصادی از اهمیت ویژه‌ای برای ایران برخوردار است. منابع آب مرزی علاوه بر داشتن اهمیت استراتژیک، به شیوه‌های گوناگون اقتصادی، برای توسعه‌ی کشاورزی، رونق صنعت و تأمین منابع آب مورد استفاده و بهره‌برداری قرار می‌گیرند. فراگیرترین قواعد بین‌المللی که در مورد رودخانه‌های بین‌المللی وجود دارد مقررات هلسینکی مصرب سال ۱۹۶۶ است که مورد توافق همه‌ی کشورها قرار گرفته است ولی این قواعد هم بسیار کلی و تغییرپذیر می‌باشند (افغانی، ۱۳۷۸: ۲۷)؛ بنابراین می‌توان گفت در آسیای مرکزی دیدگاه‌ها نسبت به رودهای فرامرزی متفاوت و کارایی قواعد بین‌المللی نیز در حل این اختلاف نظرات بسیار پایین می‌باشند. رهبران و دولت‌مردان این کشورها نیز نگاه متفاوتی به بحران آب و حل‌وفصل این موضوع دارند. در حال حاضر کشورهای آسیای مرکزی همچون ترکمنستان تمایل دارند که مشکل آب را به‌صورت یک‌جانبه حل‌وفصل کنند که این امر در بسیاری از موارد باعث عمیق‌تر شدن بحران و از دست رفتن مزیت‌های ناشی از همکاری می‌شود. براساس گزارش سازمان ملل، کشورهای آسیای مرکزی سالیانه حدود ۱/۷۵ میلیارد دلار را به خاطر عدم هماهنگی در تصمیم‌گیری‌ها و همکاری درزمینه‌ی آب‌های مرزی از دست می‌دهند. طرح دریاچه‌ی طلایی ترکمنستان مثال قابل‌تأملی از تمایل کشورهای منطقه‌ی آسیای میانه به مدیریت یک‌جانبه است. طرح دریاچه‌ی طلایی بدون رضایت سایر کشورهای ساحلی و یا حتی بدون امضای توافق‌نامه و یا قرارداد با سایرین تکمیل شد. این امر منجر به نگرانی کشورهای همسایه‌ی ترکمنستان شده است.

روش‌شناسی تحقیق

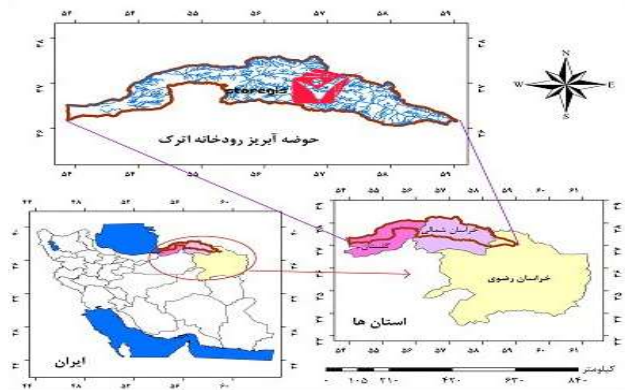
در این تحقیق از روش توصیفی - تحلیلی استفاده‌شده است. درواقع محقق با استفاده از روش

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۸، شماره ۶۱، زمستان ۱۴۰۱

توصیفی - تحلیلی به بررسی کتب، مقالات، تصاویر، نقشه‌ها، اسناد تاریخی، اطلاعات آماری از بازتاب همایش‌های مرتبط با موضوع و ترجمه‌ی مقالات روز، آمار، اسناد، متون، جداول و نقشه‌های متعدد پرداخته و ضمن بررسی تاریخی و زمانی نظرات گوناگون کوشیده است با تطبیق و تحلیل دیدگاه‌های گوناگون، نگاهی نو و همه‌جانبه‌تر به موضوع رود اترک و هیدروپلیتیک آن داشته باشد.

یافته‌ها

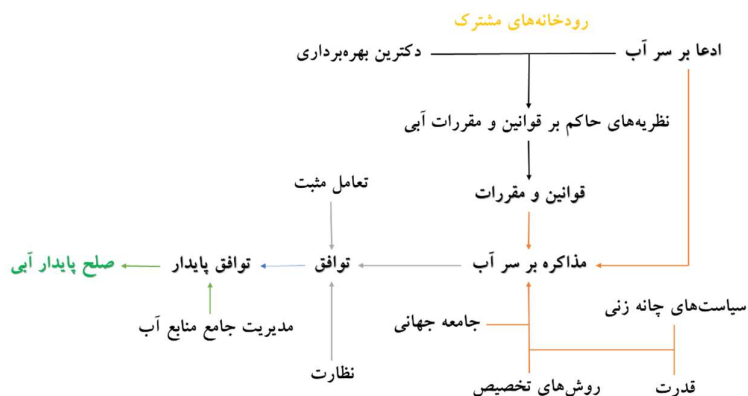
با توجه به اینکه بر اساس سیاست‌های اصلی نظام در حوزه آب، امروزه آب به‌عنوان یک عنصر بسیار مهم راهبردی، در سیاست خارجی و امنیتی کشورها شناخته شده و استفاده از منابع آبی مشترک، استحصال، عرضه، نگهداری و مصرف آن و همچنین مهار این آب‌ها، جزء اولویت‌های دیپلماسی آب به شمار می‌رود؛ بنابراین شناخت دیپلماسی اترک به‌عنوان بخشی از دیپلماسی آب‌های مرزی ایران نیازمند بررسی نگرش‌های مختلف فکری - پژوهشی است. از آنجاکه آب در منطقه و حوضه‌ی آبریز اترک یک کالای استراتژیک محسوب می‌شود، اهمیت این رود جلوه‌ی اقتصادی بیشتری دارد. به‌خصوص که این امر برای کشور همسایه کلیدی‌تر نیز هست. شرایط اقلیمی ایران به‌گونه‌ای است که بخش اعظم جمعیت در نواحی حاشیه‌ای پراکنده هستند. لذا آب‌های ورودی و خروجی در حیات اقتصادی این مردمان نقش اساسی دارد. مدیریت، کنترل و نحوه‌ی بهره‌برداری بهینه و پایدار از آب اترک، تعیین حقابه و سهم طبیعت (محیط‌زیست) نیازمند طراحی و اجرای دیپلماسی فعال آب میان جمهوری اسلامی ایران و کشور همسایه ترکمنستان است. بررسی هیدروپلیتیک آب مشترک باید در چهارچوب اصول سیاست خارجی ایران و حفظ منافع ملی کشور اجرا شود.



شکل ۲. حوضه آبریز اترک مشترک ایران و ترکمنستان (منبع: نگارنده)

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

دیپلماسی آب در واقع یک روند چالشی برای تمام ذینفعان است. این روند از ابتدای شناسایی یک حوضه آبریز مرزی آغاز و تا رسیدن به توافق پایدار آبی ادامه دارد. این دکتترین در شکل ذیل ارائه شده است.



شکل ۳. دکتترین بهره‌برداری از حوضه‌های آبریز مشترک

جدول ۲. وضعیت قراردادی رودخانه مرزی ایران و ترکمنستان از نظر نحوه تقسیم آب

کشور همسایه	نام رودخانه	وضعیت قراردادی	نحوه تقسیم آب
ترکمنستان	هریرود	موافقت‌نامه همکاری در خصوص احداث و بهره‌برداری از سد دوستی بین ایران و ترکمنستان، ۱۹۹۹	حق مساوی از آب مخزن سد
	اترک، انشعابات اترک شامل: چهچهه، قره تیکان، کلات چای، ارچنگان، لای ینس و چاندر، سومبار	قرارداد استفاده از رودخانه‌های سرحدی واقع در امتداد مرز از رودخانه هریرود تا دریای خزر بین ایران و شوروی سابق، ۱۹۲۶	مساوی
	زنگنالو (قوزغان چای)		۴۰ درصد سهم ایران
	گلریز		تأمین ۱۰ لیتر بر ثانیه از سوی ایران برای پایین دست
	درونگر، کلته چنار		کل آب رودخانه برای ایران
فیروزه	خروج آب مازاد به ترکمنستان		

در جدول فوق، می‌توان مشاهده کرد که ایران در اکثر منابع آبی مرزی و مشترک خود با ترکمنستان

قرارداد داشته که این موضوع، خود آیتی بر ثبات ایران در روابط بین‌المللی با همسایگان در موضوع آب‌های مرزی و مشترک می‌باشد؛ بنابراین با توجه به جدول و اشکال فوق، می‌توان نگاه جامعی به روند ایجاد قوانین و مقررات آبی، شکل‌گیری مذاکرات آبی و درنهایت نیل به توافق پایدار داشت. از آنجاکه مسئله‌ی آب به‌ویژه کمبود آب دارای ابعاد مختلف و متفاوتی از جمله اقتصادی، سیاسی، امنیتی، تکنولوژی و... است، در مطالعه‌ی آب اترک نیز با دو رویکرد غالب روبرو هستیم:

الف: جهت‌گیری امنیتی اترک:

پژوهشگران زیادی از این رویکرد به‌عنوان یک منبع اصلی قدرت یاد می‌کنند. آن‌ها معتقدند کمبود آب یک معضل استراتژیک و حیاتی برای توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی است که ملت‌ها را تحت تأثیر قرار داده و در پی آن قدرت سیاسی آن‌ها را تهدید می‌کند. این محققان با نگاه واقع‌گرایانه به معضل کمبود آب، با اطمینان پیش‌بینی می‌کنند که کشورها برای تأمین مستمر آب جهت رفع نیازهای کنونی و آینده‌شان خود را برای جنگ با یکدیگر در آینده آماده می‌کنند (گلایس^{۱۵}، ۱۹۹۷: ۴۷). عملکرد استعماری روسیه از زمان تزارها نسبت به ضعف دولت قاجار ایران تا دوران اتحاد جماهیر شوروی و پیدایش جمهوری‌های مستقل، بخشی از این رویکرد (نسبت به آب رودخانه‌ی مرزی اترک) می‌باشد. حتی پس از ایجاد رابطه‌ی مسالمت‌آمیز جمهوری اسلامی ایران با کشور استقلال‌یافته ترکمنستان، این روند از سوی کشور همسایه ادامه داشته است (زرگر، صیاد، ۱۳۹۵: ۱۹۶-۱۶۹). افزایش سریع جمعیت در دو سوی مناطق حوضه‌ی اترک باعث رشد اقتصادی، تغییر سبک زندگی، پیشرفت الگوهای شهرنشینی و نیز تغییرات آب‌وهوایی ناخواسته شده که همگی باعث افزایش مصرف تقاضا برای آب اترک شده است. این مورد در واقع یک روی سکه است. روی دیگر سکه منازعه بر سر آب مشترک اترک است که از هم‌اکنون آغاز شده است. افزایش سریع جمعیت، توسعه‌ی مناطق شهری و روستایی و نیاز به آب بیشتر برای تولید فرآورده‌های کشاورزی در دو سوی مرز مشترک (ایران - ترکمنستان) موجب بهره‌برداری بیشتر از منابع آب‌های سطحی و غالباً بدون در نظر گرفتن مقتضیات طبیعی و شرایط اجتماعی و سیاسی - امنیتی دو کشور (بخصوص کشور همسایه) شده به‌گونه‌ای که امروزه برقراری توازن میان منابع آب در دسترس و نیازهای اقتصادی - اجتماعی به چالش جدی و تهدیدی مخاطره‌آمیز برای دو کشور ایران و ترکمنستان مبدل شده است.

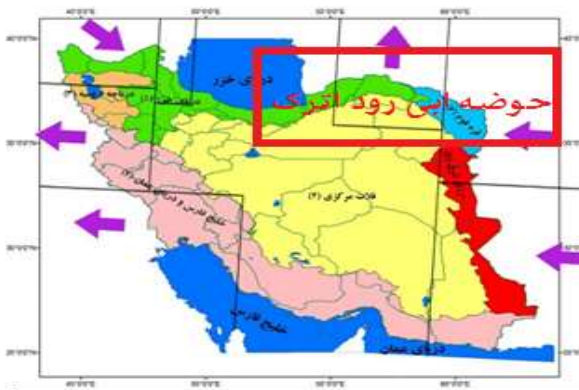
ب: جهت‌گیری اقتصادی اترک:

از نظر اقتصاددانان آب کالایی است مانند سایر کالاهای موردنیاز برای برطرف کردن احتیاجات زندگی. وضعیت اقتصادی ۸ درصد از جمعیت کشور به منابع آبی وابسته است. در بخش شمال و شمال

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

شرقی کشور، بهره‌برداری از آب‌های مرزی و مشترک بخصوص اترک، به دلیل ایجاد اشتغال و جلوگیری از مهاجرت مرزنشینان، خالی نشدن مرزهای کشور از نیروهای مردمی (بخصوص موضوع حساس ترکمن‌های ایران) و همچنین به لحاظ اهمیت روزافزون توسعه‌ی کشاورزی در منطقه، این موضوع از بعد سیاسی - اقتصادی به مبحثی استراتژیک و راهبردی تبدیل شده است. منابع آب اترک و سرشاخه‌های وابسته به آن علاوه بر داشتن اهمیت استراتژیک به شیوه‌های گوناگون اقتصادی برای توسعه کشاورزی، رونق صنعت و تأمین منابع آب خانگی مورد استفاده و بهره‌برداری قرار گرفته است. این در حالی است که تغییرات زیست‌محیطی و کاهش منابع آب در دو دهه‌ی دوم باعث عکس‌العمل چندانی نیز از سوی ایران نشده است و ترکمنستان کماکان به همان شیوه‌ی گذشته بهره‌برداری ۵۰ درصدی را حق خود دانسته و در این زمینه کوشیده است تا با شیوه‌های تکنولوژیکی گوناگون، نهایت بهره‌برداری را از اترک ببرد اما عدم برنامه‌ریزی مناسب از سوی مسئولین کشورمان این بهره‌برداری را برای ایران به یک سوم حق قانونی رسانده است. در واقع باید گفت حتی از ۵۰ درصد آب اترک که حق قانونی و قراردادی ایران است، دوسوم آن به هدررفته و ایران نتوانسته است سال‌های سال از این منبع خدادادی بهره‌برداری کند. سیاست‌های اقتصادی و کشاورزی شوروی سابق در این منطقه همچون گسترش مزارع پنبه در حوضه‌ی اترک و دیگر رودهای منطقه، باعث عدم توازن در این زمینه شده بود. شواهدی در دست است که دولت‌مردان کشورهای سرچشمه‌ی رودها به این منابع آبی همچون منابع ملی می‌نگرند و به‌منظور برطرف کردن مشکلات خود در حوضه‌ی انرژی به طرح‌های بلندمدت برق‌آبی و احداث سد روی می‌آوردند. در دوره‌ی شوروی سابق، بخش قابل‌ملاحظه‌ای از هزینه‌های جاری ترکمنستان (در زمینه‌ی آب اترک) از طریق مسکو تأمین می‌شد. پس از فروپاشی شوروی و قطع این کمک‌ها، باز هم ترکمنستان به روند حفظ و نگهداری تأسیسات آبی و انتقال آب اترک حتی بیشتر از گذشته ادامه داده است، در حالی که دیپلماسی و عملکرد سیاستمداران ایران رشد چندانی نداشته است. هرچند در اواخر دهه‌ی ۸۰ میلادی، موضوع توزیع آب و منازعات مرزی منجر به عکس‌العمل‌هایی شد، اما با دخالت مسکو این منازعات از بین رفت. با فروپاشی شوروی، سیستم کنترل مرکزی جریان آب در منطقه از بین رفت و استفاده از آب اترک که در گذشته مسئله‌ای داخلی محسوب می‌گردید به موضوعی بین‌المللی و مورد مناقشه بین کشورها تبدیل شد که در کنار دیگر رودها، هر یک از کشورهای همسایه بر حقانیت خود بر مبنای حاکمیت مطلق سرزمینی تأکید می‌کردند. ترکمنستان در قبال رود اترک به‌عنوان کشور فرودست عملکرد اقتصادی بهتری نسبت به ایران (یک کشور فرادست) داشته است. گواه آن‌هم توسعه روزافزون کشاورزی ترکمنستان در حوضه‌ی رودخانه اترک نسبت به عملکرد ایران است؛

بنابراین با توجه به آنچه بیان شد می‌توان گفت که حوضه‌های حاشیه رودخانه‌های مرزی، امکانات به نسبت چشم‌گیری را از نظر ظرفیت تولید اقتصادی و اسکان جمعیت در سطح ملی فراهم می‌کند که به لحاظ مرزی بودن آثار سوق‌الجیشی مهمی برای امنیت ملی به دنبال دارد. در شکل ذیل نگاهی جامع به وضعیت حوضه‌های آبریز مرزی و فرامرزی ایران و اهمیت آن از منظر سیاست‌های کلی نظام، ارائه شده است.



شکل ۰۴. وضعیت سوق‌الجیشی حوضه مرزی رود اترک

همان‌گونه که در تصویر هم قابل مشاهده می‌شود، قسمت شرقی ایران که به صورت طبیعی دارای اقلیم خشک، کم بارش و البته بسیار مهم از نظر ژئوپلیتیکی است، از نظر نیاز به آب در وضعیت بحرانی است. این قسمت، تنها از آب‌های سطحی ورودی به ایران تغذیه می‌گردد. از طرفی بر روی رودخانه اترک، توافقاتی صورت گرفته که گاهاً توسط ترکمنستان نقض شده است و در نهایت معضلات زیست‌محیطی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را به همراه خواهد داشت. از این رو مدیریت منابع آب‌های مرزی اترک یک موضوع ملی و منطقه‌ای تخصصی می‌باشد که نیازمند اقدامات و ملاحظات جدی‌تری بین دو کشور است.

نتیجه‌گیری

کشور ترکمنستان به واسطه‌ی قرار گرفتن در مناطق خشک و نیمه‌خشک و نیز دارا بودن صحرای بزرگ قره‌قوم، وابستگی شدیدی به منابع آب فرامرزی همچون اترک دارد به همین دلیل کوشیده است تا روند بهره‌برداری از این منبع آبی را کمافی‌السابق (پیش از استقلال و فروپاشی شوروی) ادامه دهد. به همین دلیل برای تبیین و اجرای حقوق بین‌الملل در مورد اترک نیاز به بازنگری اساسی، احساس

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

می‌شود تا با ضمانت اجرای مناسب در ارتباط با شیوهی به‌کارگیری از این رودخانه‌ی مشترک مرزی نهایت استفاده‌ی ثمربخش صورت گیرد. این بدان معناست که کشور ترکمنستان با داشتن یک چهارم مساحت و یک پانزدهم جمعیت ایران باید روند و شیوهی تازه‌ای برای بهره‌برداری از رود اترک در پیش گیرد. براساس کارشناسی‌های انجام‌شده، بیش از یک میلیارد مترمکعب از آب‌های مورد استفاده‌ی ترکمنستان از دو رود اترک و هریرود (مشترک با ایران و افغانستان) تأمین می‌شود. با در نظر گرفتن این موضوع، اهمیت هیدروپلیتیک اترک بیش‌ازپیش خواهد بود.

دیپلماسی رود مرزی اترک نشان می‌دهد که آب در منطقه و این حوضه‌ی آبریز یک کالای استراتژیک و حیاتی محسوب می‌شود و همواره مورد توجه سیاستمداران دو سوی رود بوده است. چه در دوران تزارها و جماهیر شوروی و چه در دوران پس از استقلال، رودخانه‌ی اترک برای جمهوری ترکمنستان نقش حیاتی و کلیدی داشته است به‌گونه‌ای که میزان ورودی و خروجی آب اترک نقش اساسی در اقتصاد مردم ترکمنستان داشته است و این کشور بدون توجه به مقتضیات طبیعی و سیاسی - امنیتی از آن بهره برده است و هرگز پایبند به مدیریت آب اترک براساس مقتضیات روز نبوده است. این در حالی است که استفاده‌ی بهینه و پایدار از اترک نیازمند ارزیابی جدید و به‌روز و تعیین حق‌آبه‌ی جدید برای طرفین است. جهت‌گیری ژئوپلیتیکی این آب مشترک می‌تواند با مدیریت صحیح از چالش‌های امنیتی پیش‌بینی شده بکاهد و باعث نهادینه شدن تفکر توسعه‌ی پایدار در مناطق دو سوی رود شود. تفکری که حدود دو قرن را کد مانده است. پیروی از قوانین بین‌المللی در مورد منابع آب مشترک، بر پایه‌ی تأمین منافع و امنیت ملی و همچنین برنامه‌های توسعه‌ای دو کشور انجام می‌شود بنابراین تدوین قوانین یک‌جانبه هیچ‌گاه مورد رضایت و قبول تمامی کشورهای به‌اشتراک‌گذارنده‌ی آب نخواهد بود. بررسی‌های انجام‌شده در مورد آب‌های مشترک نشان می‌دهد قوانین بین‌المللی دارای کاستی در الزام و اجبار هستند. از این جهت حل‌وفصل اختلافات بر سر منابع آب مشترک بیشتر در سایه‌ی همکاری‌های مشترک و توسعه‌ی هم‌سان و منصفانه امکان‌پذیر خواهد بود. وجود قوانین مزبور بیانگر تعهدات کشورهای تصویب‌کننده و وابسته، به همکاری و مدیریت مشترک منابع آب است.

از سوی دیگر کشورها بر حق بهره‌برداری معقولانه و منصفانه از آب‌های فرامرزی از خود ایستادگی نشان می‌دهند. این موضوع در مورد ترکمنستان نمود بیشتری دارد و نشان می‌دهد کشور ترکمنستان بر تداوم بهره‌برداری از اترک مصرانه مقاومت می‌کند. این موضوع باعث واکنش‌هایی از سوی دولت ایران شده است اما در طول دوران مختلف این واکنش‌ها چندان جدی و سیاسی نبوده است اما در دهه‌های اخیر به‌واسطه‌ی کاهش منابع آب شیرین منطقه و وابستگی شدید مناطق دو طرف مرز به کشاورزی،

این موضوع روند جدی تر و دیپلماتیک پیدا کرده است. در صورتی که این روند کمافی‌السابق تداوم یابد، یعنی ترکمنستان بخواهد همچنان مانند دوره‌ی تزارها و شوروی سابق از آب اترک استفاده نماید، چالش‌های سیاسی-امنیتی پیش‌بینی نشده‌ای به وجود خواهد آمد. بی‌توجهی و عدم پیشگیری نظام حقوقی آب‌های بین‌المللی توسط ترکمنستان و عدم پیگیری این موضوع از سوی دولت و حکومت جمهوری اسلامی ایران، بهره‌برداری از اترک را ناعادلانه به پیش برده است؛ بنابراین برای جلوگیری از بحران باید به تمامی ابعاد ژئوپلیتیک، ژئوهیستوریک و هیدروپولیتیک توجه شود. در این زمینه کشورهای منطقه می‌توانند به‌عنوان میانجی در این همگرایی و همکاری نقش داشته باشند زیرا همان‌طور که ذکر شد، تأثیر مستقیم بحران آب می‌تواند بر اقتصاد تمامی کشورهای منطقه اثرگذار باشد به‌ویژه که این منطقه به‌عنوان یکی از شاهراه‌های ارتباطی آسیای مرکزی و غربی و اتصال آن به آب‌های آزاد جهان است. به همین دلیل توجه به نقش بازیگران اصلی منطقه و فرامنطقه‌ای مانند روسیه، ایران و ترکمنستان و همسایگان ساحلی خزر (کاسپین) نیز باید در نظر گرفته شود زیرا ایجاد گسترش بحران می‌تواند منافع سیاسی-اقتصادی همه‌ی آن‌ها را دچار چالش کند. نتایج به‌دست‌آمده از مدیریت منابع آب مشترک منطقه‌ای و بین‌المللی نشان می‌دهد که مدیریت پایدار منابع آب مشترک با اتکال تنها به یک یا دو جنبه‌ی خاص مدیریت این منابع همانند جنبه‌های علمی و هیدروژئولوژیکی و یا حقوقی تنها، امکان پذیر نمی‌باشد. در نتیجه تلفیق مطالعات همه‌جانبه‌ی این آب‌ها، بخش زیادی از اطلاعات دسته‌بندی‌شده، انبوه و گاهاً پیچیده و غامض را در اختیار قرار می‌دهد که نیاز داریم آن‌ها را در یک قالب مدون و به‌گونه‌ای خلاصه و قابل‌فهم مرتب و ارائه نماییم لذا باید چهارچوب استاندارد از وضعیت آب اترک تهیه شود تا دو کشور بتوانند کلیه‌ی اطلاعات مربوط به این حوضه‌ی مشترک را رصد نمایند. به‌عنوان مثال اطلاعات ما در مورد مسیر اترک در آن‌سوی مرز بسیار محدود و ناشناخته بوده و کمتر منابع علمی قابل‌دسترسی در این زمینه وجود دارد و این مسئله برای کاربران اصلی که همان مدیران تصمیم‌گیر و سیاست‌گذار دست‌اندرکار امور مدیریت منابع آب‌های مرزی هستند به‌راحتی قابل‌استفاده نیست. در این زمینه لازم است از نظر علمی شاخص‌هایی تعریف و تدوین شوند تا ضمن ساده و قابل‌فهم بودن آن، نتایج آن قابل‌مقایسه با نتایج دیگر منابع آبی مشترک باشد.

در وهله‌ی نخست و گام اول تهیه اسناد مشترک و شناسنامه‌ای معتبر که مورد تأیید دو طرف باشد. اشتراکات مرزی آبی در قالب یک سند معتبر هویت‌دار باعث شناسایی و ارزیابی بهتر این منابع آبی در جهت مدیریت مشترک و همکاری بین‌المللی رود مشترک خواهد شد. نیازی که سال‌ها در مورد رود اترک به فراموشی سپرده شده است. مطالعات انجام‌شده در زمینه‌ی رود اترک نشان می‌دهد که فقدان یا

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

کمبود اطلاعات در زمینه‌ی تمامی جوانب رود فرامرزی اترک بیش از حد احساس می‌شود. در شرایط خاص همانند سیل اخیر در نوروز ۹۸ که باعث تغییر مجدد مسیر اترک گردید، برآورد اطلاعات بسیار سطحی، غیرکارشناسانه و به صورت تقریبی صورت گرفت که عدم قطعیت آن کاملاً مشهود است.

پیشنهادهای

نیاز گسترده به آب در مناطق دو سوی اترک از بدیهات آشکار امروز است. نیاز به تأکید مجدد نیست که کم‌آبی ویژگی طبیعی این مناطق است و مقابله با تهدید آن نیازمند بررسی همه‌جانبه و همیشگی است. وابستگی به طرح‌های کوتاه‌مدت که مسکنی بیش نیست باعث بازگشت نگرانی‌های مجدد به منطقه است؛ بنابراین لازم است بدانیم که معضلات مربوط به آب‌های مشترک و مرزی موضوعی نیست که در چهارچوب طرح‌های ملی و دیدگاه‌های یک‌جانبه‌گرایانه حل و فصل شود. در این صورت باید در آینده نگران این مسئله باشیم که با بی‌توجهی به دیدگاه‌ها و راه‌کارهای جامع، مشکلات موجود به تنش یا بحران منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شده و امنیت اقتصادی-سیاسی و ملی کشورهای منطقه به خطر افتد؛ بنابراین با توجه به نتایج حاصله در این تحقیق برای حل مشکل راهکارها و پیشنهادهای ارائه می‌شود که عبارتند از:

- بهره‌برداری اصولی، پایدار و بدون تنش از رود فرامرزی اترک نیازمند توجه به بعضی اصول و راه‌کارهاست که می‌تواند باعث توسعه‌ی همکاری دو کشور و جلوگیری از تنش‌های احتمالی گردد:
- برداشتن موانع توسط ایران و ترکمنستان در وهله‌ی نخست گام اول اعتماد دو طرف به موضوعات سیاسی مطروحه است. عدم همکاری بخش خصوصی و سرمایه‌گذاری ایران در ترکمنستان و ضعف سیستم بانکی ترکمنستان و حضور رقبای قدرتمندی چون ترکیه، روسیه و نوع اقتصاد این کشور عمده‌ترین این موانع است.
- گسترش همکاری با ترکمنستان با اتکا به سیاست بی‌طرفی این کشور و تقویت رژیم حقوقی دریای خزر می‌تواند بر دیگر بخش‌های مشترک با این کشور همانند رود اترک تأثیرگذار باشد.
- پیوند بیشتر مردم منطقه در حوضه‌ی اترک با مدیریت هماهنگ و یکپارچه‌ی این حوضه‌ی مشترک با هدف رفع نیازهای کنونی و توسعه‌ای
- ایجاد کمیسیون مشترک و مداوم برای همکاری و هماهنگی درباره‌ی طرح‌های آبی و عمرانی حوضه‌ی اترک
- برنامه‌ریزی مشترک دو کشور در جهت مهار آب‌های سطحی رودخانه‌ی اترک داخلی و خارجی

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۸، شماره ۶۱، زمستان ۱۴۰۱

- اهداف بلندمدت و کوتاه مدت دو کشور در زمینه بهره‌برداری از منابع آب اترک و حفاظت محیط‌زیست منطقه تهیه و تبیین شود.

- ظرفیت‌های آبی حوضه‌ی اترک و حقایق هر یک از دو کشور مجدداً تنظیم و به مورد اجرا گذارده شود.

- قراردادهای جدید پیرامون حوضه‌ی اترک براساس وضعیت اقلیمی و سیاسی امروز ترکمنستان و ایران منعقد گردد و وضعیت جغرافیایی امروز ترکمنستان در نظر گرفته شود. در حال حاضر تعامل و همکاری مؤثری برای اجرای قراردادهای رودخانه‌های مرزی ایران از طریق ساختارهای مشترک پیش‌بینی شده، در آن‌ها وجود دارد و این ساختارها منشأ تصمیمات و اقدامات مؤثر فراوانی در مدیریت آب‌های مرزی و مشترک بوده‌اند. این در حالی است که در قراردادهای آبی با ترکمنستان عمدتاً مقرر شده است که حل‌وفصل اختلافات از طریق گفتگو و مذاکرات دیپلماتیک دوجانبه انجام شود. لازم به ذکر مؤکد است که در قراردادهای جدید و آتی موضوع بهره‌برداری اترک همانند دوره‌ی تزارها و اتحاد جماهیر شوروی لغو گردیده و روند جدید اتخاذ گردد. در این زمینه حجم آب حوضه‌ی اترک در نقاط مختلف ارزیابی شده و میزان ظرفیت‌های دو کشور مشخص گردد.

- تعیین مسیر اترک با توجه به شرایط و حوادث طبیعی همچون سیل. در این زمینه لایروبی، دیوارسازی و میله‌کوبی در نقاطی از رودخانه‌ی مرزی اترک که باعث تجاوزات مرزی به حریم سرزمینی ایران می‌گردد، این مسئله به دلیل نداشتن قراردادهای دوجانبه و به‌روز با ترکمنستان باعث خسارت‌های فراوانی در منطقه‌ی گلستان و خراسان شمالی شده است.

- همکاری و اقدام در زمینه‌ی مدیریت مشترک منابع آب مرزی در نیمه‌ی غربی و شرقی کشور می‌تواند به الگوی مناسبی برای شکل‌گیری فعالیت‌های مشابه در شمال شرقی کشور و حوضه‌ی اترک گردد. همکاری مشترک با افغانستان و عراق می‌تواند راه‌کارهای جدیدی را در ارتباط با روابط ایران و ترکمنستان در زمینه‌ی رود فرامرزی اترک ارائه و پیشنهاد نماید.

- استفاده از مازاد آب‌های منطقه‌ی اترک به‌منظور ایفای نقش و هژمونی ژئوپلیتیکی ایران در روابط دوجانبه با ترکمنستان

- بهینه‌سازی مصرف آب به‌ویژه در بخش کشاورزی دو کشور با لایروبی و بازسازی نهرهای فرسوده و سنتی انجام گیرد و روش‌های مناسب و مشترک آبیاری در دستور کار دو دولت قرار گیرد. در این زمینه از الگوهای پرهزینه و بی‌ثمر خودکفایی که تأثیرات مخربی بر منابع تجدیدشونده‌ی آبی به‌جای می‌گذارند خودداری شود.

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دیپلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

- در دیپلماسی دو کشور انجام موفقیت آمیز همکاری آبی حوضه‌ی اترک مستلزم تعیین ارزش واقعی و به‌روز آب و تعریف سید منافع برای انجام همکاری‌های مشترک بر اساس و سعت سرزمینی و جغرافیایی دو کشور است. در این سید، امکانات و نیازها در کنار یکدیگر مطرح و دو کشور متعهد به رفع نیازها در ازای استفاده از امکانات یکدیگر می‌شوند. ایران و ترکمنستان متناسب با میزان همکاری افغانستان در تأمین نیازهای آبی‌شان، به رفع نیازهای افغانستان در بخش‌های انرژی، ترانزیت، بازسازی و توسعه می‌پردازد.

- در جهت ضمانت اجرای معاهدات و در تداوم همکاری‌های آبی، سیاسی و اقتصادی برگزیدن یک رژیم حقوقی بهره‌برداری از آب‌های مشترک که متضمن استفاده‌ی عادلانه، معقول و پایدار باشد، ضروری است. تهیه و تدوین اصول قانونی و مقررات مناسب در نظام‌های داخلی دو کشور ایران و ترکمنستان ضمن فراهم آوردن بستر قانونی همکاری‌های مشترک و ایجاد الزامات قانونی، موجبات ایجاد نظام‌های شفاف برای مدیریت منابع آب مشترک حوضه‌ی اترک توأم با مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی تصمیم‌گیران و مجریان را فراهم می‌کند تا سازوکارهای اصولی تأمین و برقرار گردد.

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۸، شماره ۶۱، زمستان ۱۴۰۱

منابع

- ۱) بای، یارمحمد (۱۳۸۴). هیدروپلیتیک رودهای مرزی. تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- ۲) پولادی، حسن و دیگران (۱۳۹۵). الگوسازی عوامل تأمین‌کننده امنیت پایدار مرزی. تهران: فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، شماره ۷۲.
- ۳) زرقانی، سیدهادی و دیگران (۱۳۹۶). تغییرات مورفولوژیک رودخانه‌های مرزی و نقش آن در تنش‌های هیدروپلیتیک. تهران: همایش دیپلماسی آب، دانشگاه خوارزمی.
- ۴) زرگر، افشین، صیاد، سینا. (۱۳۹۵). اهمیت اوراسیای مرکزی در رقابت‌های ژئوپلیتیکی بین قدرت‌های بزرگ. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۲(۳۶)، ۱۶۹-۱۹۶.
- ۵) زرقانی، سیدهادی و لطفی، امین (۱۳۹۰). نقش رودهای مرزی در همکاری و همگرایی منطقه‌ای. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۶.
- ۶) ستاره، جلال (۱۳۹۰). جغرافیای سیاسی مرزهای ایران (جلد ۱، ۲، ۳). تهران: دفتر تحقیقات کاربردی مرزبانی ناجا.
- ۷) عراقچی، عباس (۱۳۹۴). دیپلماسی آب‌های فرامرزی و نظام بین‌الملل. تهران: دفتر نشر وزارت امور خارجه.
- ۸) عطائی، فرهاد و شجاعی، محمدکاظم (۱۳۸۹). تداوم و تغییر در سیاست داخلی و خارجی ترکمنستان در دوره قربانقلی بردی محمداف. مطالعات اوراسیای مرکزی. سال سوم، شماره ۶.
- ۹) فرهادی، رضا (۱۳۹۶). دجله و فرات: هژمونی ژئوپولیتیکی ترکیه. تهران: نشر کیسان.
- ۱۰) فغانی، حجت‌اله (۱۳۷۸). بحران آب در خاورمیانه عربی. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- ۱۱) مهندسین مشاور ساز آب شرق (۱۳۸۹ الف). به‌هنگام‌سازی تلفیق مطالعات منابع آب حوضه آبریز رودخانه اترک. جلد دوم: بررسی‌ها و مشخصات عمومی. مشهد: پدیدآورنده.
- ۱۲) مهندسین مشاور ساز آب شرق (۱۳۸۹ ب). به‌هنگام‌سازی تلفیق مطالعات منابع آب حوضه آبریز رودخانه اترک. جلد سوم: تجزیه‌وتحلیل آمار و اطلاعات و بیلان آن. بخش اول: هواشناسی. مشهد: پدیدآورنده.

هیدروپلیتیک اترک و تأثیر آن بر روابط دبیلماتیک ایران و ترکمنستان/فرهادی، مطلبی و محمدزاده

- ۱۳) مهندسین مشاور ساز آب شرق (۱۳۹۰ الف). به هنگام سازی تلفیق مطالعات منابع آب حوضه آبریز رودخانه اترک. جلد سوم: تجزیه پ تحلیل آمار و اطلاعات و بیلان آب بخش پنجم، تلفیق مطالعات و بیلان. محدوده مطالعاتی داشلی برون - اینچه برون. مشهد: پدید آورنده.
- ۱۴) نهازی، غلامحسین (۱۳۷۸). بحران آب در خاورمیانه. تهران: مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
- ۱۵) ولی زاده، اکبر (۱۳۸۵). اتحاد جماهیر شوروی و رضا شاه. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

یادداشت‌ها:

1. Caspian Sea
2. Yildiz
3. De Stefano
4. Allen
5. Antonelli, Tamea
6. Allen
7. Sara Freeman & Maria Pluchet
8. Hydrographic Resources
9. Hydropolitics
10. Boundary River of Atrak
11. Turkmanistan
12. International River (Transboundary)
13. Versailles Treaty (1991)
- 14 EIA
- 15 Glic

Turkish hydropolitics and its effect on Iran-Turkmenistan diplomatic relations in line with the development of national security

Abstract

In the present era and especially in recent decades, water is considered as an important strategic factor in the foreign and security policy of governments and nations. Despite the remarkable superiority of the earth's "blueness" over its "earthy" degree, a very limited amount of this water has been usable for mankind. Due to the lack of reproduction and replacement, this amount of water is not compatible with the increasing population growth and day by day the danger of its shortage threatens the human, animal and plant society. In such a situation, fresh water as a non-renewable and non-reproducible resource brings this competition to a high level of foreign policy, this factor has become a serious crisis and tension between countries in the border rivers. The country of Turkmenistan, whose land consists of the Qaraqom desert, has obtained its water needs from common and transboundary waters in different eras. The strong need of the two countries for the water of Atrak River in the two periods before and after the collapse of the Soviet Union has always been one of the controversial issues of the two countries. Based on the descriptive-analytical method, this research tries to answer the question, what are the political-security challenges of Iran and Turkmenistan regarding the joint exploitation of Atrak and its hydropolitics? The findings of the research indicate that the Islamic Republic of Iran's sovereign diplomacy regarding Atrak in the two periods before and after the collapse of the Soviet Union was tolerance, tolerance and avoidance of tension, and this caused the bold and greater productivity of Turkmenistan. Turkey has become outside the rules of international law. Based on this, Iran should take a new approach towards the Turkish hydropolitics and the two countries should turn the imminent and possible conflicts into cooperation and development by providing appropriate solutions.

Key words

hydropolitics, Etrak border river, Iran, Turkmenistan, political relations.